

Григорчук П.С. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ В НАЧАЛЕ 20-Х ГГ. XX В.

В статье рассмотрены особенности проведения земельной политики на Подолье, проанализировано деятельность местных органов советской власти в сфере аграрных преобразований в начальный период НЭПа.

Ключевые слова: Подолье, аграрная политика, земельные отделы, распределение земли.

Grigorchuk P. S. SOME SPECIALITIES OF AGRARIAN RELATIONS IN PODILIA PROVINCE AT THE BEGINNING OF 20-S OF THE XX-TH CENTURY.

The article deals with the specialities of the land policy in Podilia. It is analysed the activity of local bodies of soviet power concerning the agrarian reforms at the beginning of NEP.

Key words: Podilia, agrarian policy, land departments, division of land.

УДК 94 (477. 43/44) : 63-051»192»

О.О. Стадник

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО НЕПУ

В статті окреслюється коло проблем, які мали місце в сільському господарстві Поділля після закінчення революції та громадянської війни та причини, що привели до катастрофічного становища селянства.

Ключові слова: Поділля, селянське господарство, «воєнний комунізм», продрозкладка.

В сучасній історичній науці відбувається переоцінка соціально-економічних процесів, що мали місце у 1920-х рр. в Радянській Україні. Потреба отримання достовірної інформації про причини, хід і наслідки соціально-економічних перетворень цього періоду у республіці визначає підвищену увагу до особливостей розвитку різних її регіонів, зокрема, подільського, де існували досить відмінні від інших частин України специфічні риси розвитку сільського господарства, які позначалися на становленні нової економічної політики у регіоні. Окреслена проблема знайшла відображення у публікаціях таких сучасних дослідників, як В. Калініченко, С. Кульчицький, С. Лях, В. Марочко, О. Ганжа [1]. Однак аналіз їх наукового доробку свідчить, що у своїх роботах вони торкаються економіки України в цілому, а місцевий матеріал залучають переважно з ілюстративною метою. В даний час активізуються наукові та історико-краєзнавчі дослідження і подільського села. Першу спробу узагальнюючої праці з історії подільського селянства у 20-30-і рр. ХХ ст. зробив на початку 1990-х І. Шульга [2]. Окремі аспекти його розвитку у зазначений період вивчають місцеві історики С. С. Вініковецький, П. Григорчук, О. Мельничук, Р. Подкур [3]. Разом з тим поза належною увагою, на наш погляд, опинилося коло питань, пов'язаних з причинами економічної кризи 1920 р., які і намагається з'ясувати автор статті. Об'єктом вивчення є подільське селянство у переднепівські роки, предметом – соціально-економічні процеси у подільському селі, зумовлені громадянською війною та політикою «воєнного комунізму».

Після закінчення громадянської війни приступати до мирного будівництва доводилося у надзвичайно складних історичних умовах. Бойові дії Першої світової війни і Української революції, які точилися на території України безперервно на протязі майже семи років, припинилися. Виснажене війнами сільське господарство України в 1920 р. перебувало у стані занепаду. Втрати України становили 12 млрд. крб., загальна кількість посівних площ скоротилася на 20%, погіршилась якість обробітку землі. Катастрофічно знизився валовий збір зернових культур – до 45 млн. ц. проти 231, 6 млн. у 1913 р. [4].

Економічне становище Подільської губернії, яка в роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції стала ареною безперервних боїв, було також вкрай важким. Чисельність населення губернії складала 3 358687 чол. [5]. За цим показником Поділля займало 3 місце серед губерній тодішньої майже 26-мільйонної України, поступаючись лише Київській та Донецькій губерніям. Більшістю його населення було селянство. Із загальної кількості жителів 2963085 чол. проживало на селі [6]. За кількістю населення на 1 кв. км Поділля займало 1 місце

.....
серед українських губерній. Середня густина населення Подільської губернії становила 106, 4 чол. на 1 кв. км. при середній кількості по Україні – 63 чол. [7]. Крім того, Подільська губернія була наймалоземельнішою в Україні. На 1 селянське господарство тут припадало 3, 23 дес. землі, в той час як у середньому в Україні ця цифра становила 5, 75 дес. [8]. Значна кількість селян була безземельною. Наприклад, у Вінницькому повіті безземельні селяни склали 14, 1% всіх господарств із засівом менше 1 дес., або 30, 1% [9].

Бойові дії 1914-1920 рр. завдали величезних збитків сільському господарству Поділля. Війна забрала з села на фронт велику кількість робочих рук, позбавила селянство значної частини тяглової сили, сільськогосподарських знарядь праці. Все це привело до скорочення посівних площ і зниження врожайності сільськогосподарських культур. Так, посівна площа зернових скоротилася у порівнянні з 1913 р. більше, ніж на 30%, врожайність – на 49, 5%, волова продукція зерна зменшилася з 113 млн. пуд. до 38 млн. пуд. [10]. Різко скоротилася питома вага ринкових культур (пшениці – з 28, 7% до 25, 9%, ячменю – з 24, 8 до 21, 2%, цукрових буряків, тютюну, хмелю – з 4 до 0, 3%), за їх рахунок зросла питома вага посівів жита, вівса, гречки, проса, які мали в селянському господарстві натурально-споживче значення [11].

Серед інтенсивних культур на 1 місці на Поділлі стояв цукровий буряк. Незважаючи на гостре малоземелля, в 1914 р. загальна площа під буряком досягала 160 тис. дес. На початку ж 1920-х рр. вона скоротилася до 44 тис. дес., або складала трохи більше ½ довоєнної площі [12].

Що стосується садівництва, то до Першої світової війни воно відіграло значну роль, з Поділля щорічно вивозилося в середньому до 3 млн. пудів фруктів. У період, що вивчається, воно занепало внаслідок недогляду за садами. Городництво як до війни, так і у пост революційний період, носило виключно споживчий характер [13].

Загальна продукція сільського господарства на початок 1920-х рр. у порівнянні з довоєнним часом знизилася. Так, якщо в 1910 р. збір продовольчих культур складав 97, 2 млн. пудів, то в 1920 р. він коливався до 60-70 млн. пудів [14].

Колосальних збитків зазнало тваринництво. Різко скоротилися його ринкові галузі – свинарство, конярство. Статистичні дані свідчать, що за 1914-1920 рр. кількість коней у селянських господарствах зменшилася на 8, 2%, а в бідняцьких господарствах як тяглову силу використовували корів [15].

На 1920-й рік помітно погіршилося забезпечення селянських господарств сільськогосподарським реманентом. Річна потреба селян у ралах, боронах, культиваторах була забезпечена тільки на 3, 5% [16], 52% господарств губернії взагалі не мали сільськогосподарського реманенту [17].

Негативно позначилися воєнні роки і на демографії населення. Воюючі армії потребували постійного поповнення особового складу, що зумовлювало мобілізації. Мільйони чоловіків служили в арміях, значна їх частина загинула або повернулася покаліченою. Кількість чоловіків працездатного віку скоротилася на 25% [18]. Нестача палива, сировини, продовольства призвели до закриття фабрик, заводів. Робітники разом із сім'ями масово переселялися у сільську місцевість, поповнюючи лави сільського люмпіну.

За період революції 1917-1920 рр. селянство якісно змінилося у своєму складі, зазнала змін його соціальна структура. Село стало більш середняцьким. На Поділлі переважали селянські господарства, розміри угідь котрих коливалися від 1, 1 до 3 дес. [19]. Кількість середняцьких господарств, як і по всій Україні, збільшилася майже у 3 рази: з 20-25% до 60-65% [20].

Таким чином, сільське господарство було деформованим. Його організаційний план ґрунтувався не на звичайному ринку, а на стихійному, що був створений під час війни і повинен був зникнути з її припиненням.

У вітчизняній науковій думці радянського періоду наявність кризи 1920-х рр. визнавалася, але причини її пояснювалися виключно наслідками бойових дій. Почасти це так. Проте причини катастрофічного становища села полягали не лише у воєнній руїні. Значною мірою це був наслідок політики «воєнного комунізму» – системи політичних та економічних заходів державної партії, спрямованої на знищення ринкового механізму відтворення суспільного продукту. Сільське господарство – господарство дрібних власників, дрібних виробників, яке пов'язане з ринком безмежною кількістю зв'язків. Не дивно, що оголосивши війну ринку, більшовики розпочали її насамперед із селом – основаним джерелом продуктивних

надходжень до держави. Це і стало головною причиною продовольчої кризи 1920 р. Економічна політика держави щодо селянства носила відверто споживацький характер. Селянин, у якого вилучали не лише надлишки сільгосппродуктів, а й споживчу норму, втрачав інтерес до господарювання, скорочував посівні площі.

Таким чином українське селянство було невдоволене реквізицією продовольства, заборонаю торгівлі після ліквідації фронтів. Селянські маси не мирилися з політикою воєнного комунізму і формою її впровадження на селі – продрозкладкою, яка фактично замінила податкову і заготівельну системи. Єдиним заготівельником хліба оголошувалась держава в особі її органу – Наркомпроду. Крім того, офіційні документи того часу повідомляли, що «розверстка отримана владою, вже є сама по собі визначенням надлишків» [21], а тому у селянина вилучалося все, навіть насінневі фонди. До того ж документи не встановлювали кількість продрозкладок на один господарський рік.

До виконання продрозкладки залучалися в першу чергу економічно сильні господарства, в другу – господарства середнього достатку. Як не парадоксально для влади, яка захищає інтереси злиднених, але до виконання розверстки залучалися і бідняцькі господарства, хоча їх участь маскувалася за словесною завісою [22].

Яким чином проводилися заготівлі, видно з постанов Подільського Губ ревкому: «Всім повітовим воєнкам під безпосереднім керівництвом голови Повітревкому застосувати військові частини для демонстративного впливу на сільські куркульські елементи» [23]. Це підтверджує тезу про те, що ні про яку добровільну, свідому здачу хліба селянами не йшлося. В іншому документі читаємо: «До 1 грудня 1920 р. від Наркомпроду отримано наряд на збирання в Подільській губернії 500 тис. пуд. хліба. Бажаних результатів дуже мало. Якщо розкладку не вдасться виконати мирним шляхом, будуть послані кінні чи піхотні загони» [24].

Однак, хліба на селі було не так багато, як уявляли більшовики. Не рідкісними були випадки, коли продрозгонники, прибуваючи в село, з'ясували, що навіть у заможного селянства хліба не було.

Із припиненням соціальних потрясінь широкі верстви населення очікували змін на краще, насамперед перегляду і відмови від силових, централізованих методів управління економікою. Як не дивно, але по закінченню війни економічний тиск держави не послабився, а навпаки – посилювався. Так, декретом від 6 грудня 1920 р. вводився безкоштовний відпуск продуктів за картками, а пізніше, у лютому 1921 р., держава припинила обкладати населення грошовими податками. Податковий тиск на селянські господарства поступово, а іноді й стрімко збільшувався. У 1920 – 1921 господарському році податковий тиск становив 25, 1% умовно чистого прибутку [25]. Як зазначав В. Ленін: «Розверстка на селі заважала підйому виробничих сил і стала основною причиною глибокої економічної та політичної кризи, з якою ми зіткнулися весною 1921 року» [26].

В кінці 1920 р. становище на селі різко погіршилося. Зріс потік скарг селян в центральні органи влади на великі розміри продрозкладки, зловживання при її вилученні. Перегини та перекручення, несприятливі погодні умови 1920-21 рр., заборона товарообігу привели до голоду 1921 р., який забрав життя тисяч селян. Про це свідчать дані зі звіту про діяльність Подільського губкому КП(б) У за 1 березня 1921 р. : «Поділля перебуває у катастрофічному продовольчому становищі . . . Довелось оголосити місяць продовольства і посіву . . . » [27].

Однак і в той час, коли врожаї не могли задовольнити потреби населення Подільської губернії, її продовольчі ресурси використовувалися для допомоги голодуючим Росії. Так, лише за період з листопада 1921 по травень 1922 р. селяни губернії відправили 4 357225 пуд. фуражного зерна, 1959255 пуд. крупи, 911735 пуд. картоплі, 8446 пуд. овочів, 1308 пуд. фруктів, 1606 пуд. мяса, 563611 пуд. сала, 286 пуд. меду [28].

Катастрофічне становище в економіці привело до різкого зростання невдоволення політикою більшовиків, що вилилося у робітничі страйки, селянські повстання і навіть військові заколоти, які у 1921 р. охопили Україну і Поділля. «Економіка весни 1921 р. перетворилась на політику. Кронштадт», - писав В. Ленін [29]. А особливий відділ Подільського 3-го фронту, роблячи короткий огляд ситуації в Україні, у червні 1920 р. повідомляв: «Україна переживає чергову хвилю повстань . . . Ці спалахи мають підстави в помилкових діях продрозгонників» [30]. А. Цюрупа повідомляв: «Кругом деморалізація, дезорганізація і винищення нашого апарату. Тільки на українському продовольчому фронті загинуло 1700 заготівельників» [31]. «Політичний бандитизм» розгорнувся по всій Україні.

Проте на Поділлі він мав найбільшу силу і найбільшу кількість учасників. В окремих районах – Ямпільському, Могилів – Подільському діяли організовані загони, в яких нараховувалося 10-15 тис. членів, озброєних гвинтівками, кулеметами, гранатами [32]. Поряд з участю у збройних загонах подоляни проганяли збирачів податків. Так, у огляді ситуації в Проскурівському повіті за травень 1921 р. зазначено, що в Кузьминецькій, Черноострівській і Шарівській волостях «деякі села зовсім відмовилися від обліку, побили і прогнали продагентів» [33]. Документи засідань Тульчинського ревтрибуналу за червень 1921 р., де слухалась справа 15-ти мешканців Брацлава, звинувачених у «контрреволюції», що виявилось у агітації проти радянської влади, у безпосередній участі в збройному повстанні і участі у бандитських виступах», дають підставу говорити, що Брацлав і його околиці були охоплені антибільшовицьким повстанням [34].

Отже, виснажене війнами, сільське господарство Поділля на початку 20-х рр. ХХ ст. перебувало у стані занепаду. Скорочення посівних площ поєднувалося із погіршенням якості їх обробітку, зниженням врожайності. Крім воєнних лихоліть та економічних експериментів важке становище регіону пояснювалося і його особливостями, зокрема, малоземеллям і високою щільністю населення. Однак найголовнішою причиною кризи стала політика держави по відношенню до селянства, яка носила чітко виражений споживацький характер. Від політики «воєнного комунізму» з продрозверсткою та насильницькими методами й стягненнями Поділля постраждало чи не найбільше. Катастрофічний стан в економіці призвів до невдоволення більшовицькою політикою, що вилилося у селянські повстання 1920- почату 1921 рр. До весни 1921 р. негативне ставлення селянства до продрозверстки виявилось повністю. Не бачити цього стало просто неможливим. Для збереження своєї влади більшовикам слід було покращити становище багатомільйонної селянської маси. Здійснити це було можливо лише переглянувши економічну теорію та практику більшовизму, відновивши ринковий спосіб господарювання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Калініченко В. Селянське господарство України в до колгоспний період (1921-1929). – Харків, 1991; Його ж. Селянське господарство України в період непу. – Харків, 1997; С. Кульчицький, с. Лях, В. Марочко. Становлення основ соціалістического укладу життя крестьянства УССР. – К., 1988; Його ж. Нова економічна політика: уроки і сьогодення // Маршрутами історії. - К., 1990; Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). – К., 2000.
2. Шульга І. Г. Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920-1932 років. – Вінниця, 1987.
3. Григорчук П. С., Мельничук О. А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933 рр.). – Вінниця, 2001; Подкур р. За повідомленням радянських спецслужб. – К., 2000.
4. Калиниченко В. В. Крестьянское хозяйство Украины накануне перехода Советской Страны к НЭПу // Вестник Харьковского университета. - X, 1986. - №296. – С. 25.
5. Бурдейний П. А., Рубін М. Б. Вінницька область: Географічний нарис. – К. : «Радянська школа», 1967. - С. 175.
6. Там само. – С. 79.
7. Бюллетень Подольского Губернского статистического бюро. – Вінниця, 1924. - №1 (24).
8. Рибалко І. К. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни. – X., 1967. – С. 69.
9. Бюлетень Вінницького Окрстатбюро, 1927. - №1.
10. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 – грудень 1920 рр.) // Документи і матеріали. – Вінниця, 1959. – С. 439.
11. Там само.
12. Хазяйство Подолии, 1922. - №1.
13. Там само.
14. Поділля в період відбудови народного господарства 1921-1925 рр. // Збірник документів і матеріалів. - Вінниця, 1957. – С. 512.
15. Народное хозяйство Украины в 1921 г. // Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший. – X., 1929. – С. 14.
16. Городецький С. Сільське господарство Поділля перед світовою війною. – Вінниця, 1929. – С. 14.
17. Бюлетень Вінницького Окрстатбюро, 1927. – С. 21.
18. Данилов В. П. Советское крестьянство. Краткий очерк истории (1917-1969). – М., 1970. – С. 106.
19. ДАВО. – Ф. Р. 2625. – Оп. 1. – Спр. 97. – арк. 12.
20. Хрящева А. Группы и классы в крестьянстве. К XII съезду РКП (б). – М., 1926. – С. 82.
21. Известия ЦК РКП (б). - 1920. - №1. – С. 3.
22. Бюлетень Наркомпрода. - 1920. - №19. – С. 1-5.
23. ДАВО. – Ф. Р. 907. – ОП. 2. – Спр. 8. – арк. 84.
24. Там само. – арк. 96.

25. Валенштайн А. Обложение и платежи крестьянства в довоенное и революционное время. – М., 1924. – С. 120.
26. Ленін В. І. Повне збір. тв. : У 55 тт. – К., 1974. – Т. 44. – С. 159.
27. ДАВО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 5. – арк. 82.
28. Шульга І. Г. Голод на Поділлі . – Вінниця, 1993. – С. 14.
29. Ленин В. И. О продовольственном налоге // Полн. собр. соч. В 55-ти тт. – Т. 43. – М., 1963. – С. 387.
30. Російський державний військовий архів (РДВА). – Ф. 33987. - Оп. 2. - Спр. 74. - арк. 7-8.
31. Десятый съезд РКП(б). Март 1921 год. Стенографический отчет. – М., 1963. – С. 422.
32. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 8. - Спр. 43. – арк. 126.
33. Там само. – Оп. 2. - Спр. 181. – арк. 252.
34. ДАВО. – Ф. П. 29. – Оп. 1. – Спр. 373. – арк. 240.

Стадник Е.А. ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПОДОЛЬСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К НЭПу.

В статье раскрывается комплекс проблем, имеющих место в сельском хозяйстве Подолья после окончания революции и гражданской войны и причины катастрофического положения крестьянства.

Ключевые слова: Подолье, крестьянское хозяйство, военный коммунизм, продразверстка.

Stadnik O.A. FEATURES OF THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT PODOLSKAYA Peasantry in the transition to the NEP

In this article the number of problems of Podillya agriculture after finishing revolution and civic war is described and their consequences which led to disastrous condition of peasants.

Key words: Podillya, peasant farm, military Communism, surplus appropriation system.

УДК 94(477.44)»1948/1949:796

М.П. Лозовик, А.В. Горбань, І.М. Романюк

РОЗВИТОК ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО РУХУ В СЕЛАХ ВІННИЧЧИНИ В 1948-1949 РР.

У статті на основі комплексного аналізу джерел і літератури показано розвиток фізкультурно-спортивного руху в селах області в 1948-1949 рр.

Ключові слова: село, фізкультура, спорт, Вінниччина, спартакіада, масовість.

Фізична культура і спорт без сумніву належать до самих визначних та специфічних явищ в нашому житті. Дослідження історичних шляхів і закономірностей їх розвитку дозволяє прослідкувати зв'язок минулого з сучасним, визначити характер і напрямки розвитку фізкультурно-спортивного руху, сприяє більш кращому розумінню тенденцій його прогресу в наш час. Наше дослідження стосується 1948 – 1949 рр., одного з самих яскравих та значущих періодів розвитку фізкультурно-спортивного руху в селах Вінниччини, у повоєнний період. Змагання в ті часи носили масовий характер і проходили на хвилі небувалого емоційного піднесення [1, с.4]. Зароджувались нові форми фізкультурно-масової роботи. Саме тоді було створено перше на Україні сільське спортивне товариство «Колгоспна нива», зміцнена сільська матеріально-спортивна база, кількість жителів села, які займалися фізкультурою та спортом збільшилась у десятки разів. Цілком новою рисою тут виступала українськість фізкультурно-спортивного руху, багато хто з учасників змагань виступали в спортивній формі з емблемою національних кольорів – жовтого і блакитного. Тодішня влада була безперечно зацікавлена в розвитку сільської фізкультури та спорту, це допомагало у вирішенні економічних проблем, адже тільки фізично здорові, впевнені в своїх силах люди могли відбудувати зруйноване війною господарство. Крім того організація сільських спортивних змагань була своєрідною формою соціального контролю. Підготовка до спортивних свят і радісні спогади про них зберігалися в пам'яті людей надовго. Після завершення змагань людиповертались до повсякденної праці з новими силами та відчуттям задоволення.

Кожне історичне дослідження починається з джерела. Основний масив документів, які ми використали зберігається у Державному архіві Вінницької області. Події того періоду досить